

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
1 Sovjet-gerechtigheid	11
2 Ik blijf je altijd trouw	19
3 Een foto voor papa	30
4 De strijd om het bestaan	41
5 Oorlog!	51
6 De Duitse bezetting	64
7 De veetrein	77
8 Werkkamp	90
9 Afwijzing in het kamp van de Hitler Jugend	104
10 Vrienden onder de vijanden	119
11 Het einde van de oorlog	128
12 De schuilplaats	142
13 Een nieuw ontwaken	157
14 De Stem van Amerika	169
15 Van hart tot hart	178
16 Twee verschillende werelden	195
17 Een bijzondere verjaardag	207
18 Een nieuwe Heere	216
19 Een onverwacht telefoontje	222
20 Vader	229
21 Weerzien aan de overzijde	246
Epiloog	257

Voorwoord

Mijn verhaal is niet ongewoon. Miljoenen levens werden in de dertiger jaren en gedurende de Tweede Wereldoorlog door scheiding ontwricht. Velen vonden op gewelddadige wijze de dood of hadden het in de wrede werkkampen zwaar te verduren.

De trauma's misvormden een hele generatie. Maar met het verstrijken der jaren vervagen de herinneringen.

Het is noodzakelijk de lessen van die tijd te leren. Als we van de tragedies van de negentiger jaren horen en zien welke omwentelingen er plaatsvinden in republieken, die eens deel uitmaakten van de Sovjet-Unie, dan vragen we ons af hoeveel lijden mensen nog moeten doorstaan. Hebben we de lessen van Stalin en Hitler nog niet geleerd? Die tirannen bepaalden de loop van mijn leven - ze scheurden mij als klein kind los van mijn vader en dwongen mij mijn huis te verlaten om in een concentratiekamp te gaan wonen, waar ik moest toezien hoe mijn moeder dwangarbeid verrichtte voor het Derde Rijk. Temidden van de puinhopen van de oorlog schoven ze mij en mijn moeder als pionnen heen en weer en lieten ons achter als mensen zonder land. We vluchtten voor ons leven, verborgen ons voor Russische agenten en vochten elke dag om te overleven. Mijn verhaal gaat slechts over één gezin, maar het vertegenwoordigt de miljoenen die ontworteld werden door één van de gewichtigste gebeurtenissen van deze eeuw.

Veel van de gebeurtenissen, die ik op de volgende bladzijden beschrijf, vonden plaats vóór mijn tienerjaren en er is sindsdien meer dan veertig jaar voorbijgegaan. Hoewel ik al het mogelijke gedaan heb om de historische juistheid van het verhaal te kunnen garanderen, zijn het mijn persoonlijke herinneringen en kunnen ze als zodanig op sommige kleine punten afwijken. Het is mijn verlangen dat de lezer tot de kern van het verhaal komt en die is absoluut waar.

Dit boek spreekt van pijn en verdriet, maar als ik zie hoe Gods hand op mijn leven en de levens van mijn familie is geweest, dan overheerst de blijdschap. Ik bid dat dit persoonlijke verslag enig inzicht zal geven in een zeer belangrijke episode van de geschiedenis en dat het u op uw levensweg zal bemoedigen.

Misschien lijkt het of ik lang gewacht heb met het beschrijven van de belevenissen van mijn familie. Maar nu pas, in het perspectief van tijd en volwassenheid, kan dit verhaal verteld worden. Nu pas begrijp ik wat er gebeurde toen mijn leven doorkruist werd door de gewichtige gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Nu pas kan ik inzien dat God alles in Zijn hand had, voor en na het neerhalen van het IJzeren Gordijn. Eigenlijk is het Zijn verhaal.

Sovjet-gerechtigheid

Voorjaar 1936

Droesjkovka, een dorpje in de Oekraïne
Fjodor (Amy's vader)

De man werd wakker van het kraaien van de haan van de buren. Het was ongeveer half vijf, een uur voor zonsopgang. Toch glipte Fjodor Philipovitsj Wasylenko enthousiast uit bed en trok zijn broek en overhemd aan. Zijn vrouw bewoog eventjes toen hij haar op haar wang kuste, maar werd niet wakker. Naast haar sliep een baby van amper drie maanden. Aan de andere kant van de kamer hoorde hij de regelmatige ademhaling van zijn zoon van tien en dochter van veertien. Bij het zien van dit alles glimlachte hij - wat kon een man nog meer verlangen dan een prachtig, gezond gezin? Toen liep hij op zijn tenen door de huiskamer en de keuken naar de deur, waar zijn hengel tegen de muur stond. Hij schoot zijn laarzen aan, pakte de hengel en verliet zachtjes het huis.

Dit was zijn lievelingsuurtje van de dag. Het dorpje was nog in stilte gehuld. In het oosten begon de lucht te kleuren. Het was een paar kilometer wandelen door de weilanden naar het riviertje waar hij het liefste viste. Eén plekje in het bijzonder, waar het stroompje zich verbreedde tot een poel, stelde hem haast nooit teleur. Daar sprong de jonge vis omhoog. Hij zou zonder enig probleem zijn maaltje vangen.

Fjodor lachte in zichzelf. Hij stapte flink door, waarbij hij een klein beetje gehinderd werd door zijn stramme been; het gevolg van een ongeluk in zijn kinderjaren. Hij was een opgewekt man. Zijn lach werd versterkt door zijn markante gezicht en zijn kale hoofd, dat hij om de dag schoor. Hij was een levensgenieter en hield van toneel en muziek en van de natuur. Universitair geschoold als hij was, las hij gretig om de horizon van zijn kennis te verbreden. Misschien zag hij er uit als een eenvoudige Russische boer, maar hij weigerde een bezadigd leventje te leiden. Zijn verlangen om zijn volk een beter leven te geven, werd nooit getemperd door de onderdrukking van het communisme.

Onder het lopen dacht hij aan zijn vrouw, die soms moe werd van alle vis die hij meebracht. Ze maakte de vis op alle mogelijke manieren klaar. In de koekepan, gebraden, in de soep en gevuld - dat laatste recept had ze van een Joodse vriendin uit het dorp gekregen. Een deel van de vis ging naar een vriend, die hem rookte en dan weer met hem deelde. Fjodor hield het meest van gerookte vis en nam dat

dikwijls mee als lunch of als tussendoortje als hij naar zijn werk ging. Soms kreeg zijn vrouw zo genoeg van vis, dat ze stiekem een kuil in de tuin groef en het overschot daarin begroef. Dat gaf niets; de volgende dag ging hij gewoon weer vissen! Hoe kon je nu klagen over teveel vis, net na de jaren dat ze met lege magen rondgelopen hadden, vooral tijdens de hongersnood van 1933? Dat lag hem nog vers in het geheugen. Destijds zouden ze alles overgehad hebben voor een moot vis vol graten.

Hij kon zich er nog kwaad om maken. Stalin en zijn trawanten hadden in hun stomiteit die hongersnood veroorzaakt. Dat kon hij natuurlijk nooit in het openbaar zeggen. Maar het was zo duidelijk: Stalin had zich zorgen gemaakt over het Oekraïense nationalisme en was vastbesloten het de kop in te drukken. In een poging om de *koelaks* (rijke, geschoolde 'boeren') uit te schakelen, collectiviseerde hij aan het eind van de twintiger jaren op meedogenloze wijze het rijke boerenland en arresteerde een ieder die wellicht deel uitmaakte van het verzet. Deze visser was een van de mensen die in 1928 gearresteerd waren en hij had drie jaar in ballingschap doorgebracht aan het einde van de nationale spoorweg in Sjadrinsk, in Siberië. Toen werd aan het begin van de dertiger jaren een groot deel van de graanoogst van de Oekraïne in beslag genomen en naar andere delen van de Sovjet-Unie getransporteerd. In veel huizen werd zelfs het laatste restje graan geconfisqueerd. In de winter van 1932-1933 stierven miljoenen mensen de hongerdood. Hij herinnerde zich hoe hij in het voorjaar van 1933 in de straten van Koersk over de lijken en de stervenden heenstapte. De ster-sopraan van de plaatselijke opera lag op de stoep te kermen om een stuk brood; de stem die ooit staande ovaties gekregen had, was nu schor en zwak. Hij had ook gehoord van mensen die hun verstand verloren hadden. In een dorp had een man zijn kind gedood en opgegeten. Maar van de kant van de communistische autoriteiten kwam geen noodhulp. Hij wist dat de regering graan gehamsterd had. Ze exporteerden zelfs graan of lieten het weggroten in opslagloodsen, terwijl gewapende schildwachten de hongerende massa's op een afstand hielden. Maar ze gaven nooit openlijk toe dat er een probleem was.

Zulke gedachten deden zijn bloed koken. Alleen de herinnering aan een verhaal, dat hij tijdens de hongersnood gehoord had, bekoelde zijn woede weer enigszins. Het ging over twee mannen die elkaar op een kruispunt ontmoetten en spraken over de vraag waar ze nog een stuk brood zouden kunnen vinden.

"Weet jij nog een plek?" vroeg de ene. "Nee", antwoordde de vriend. "Ik zou niet eens weten waar ik nog een oude, verschrompelde aardappelschil zou moeten vinden! Ik heb al drie dagen niet gegeten. Maar drie nachten geleden had ik een levensechte droom. Ik stond in een keuken en op het fornuis stond een grote pan heerlijke soep. Mijn hart sloeg over van blijdschap. Maar er was één klein probleem: waar was de lepel? Ik zocht overal naar een lepel, maar kon er nergens één vinden. Gefrustreerd werd ik wakker, met een rammelende maag.

De volgende nacht had ik dezelfde droom. Weer die heerlijke soep, die er zo smakelijk uitzag. Maar weer werd ik gefrustreerd wakker, op zoek naar een lepel. Dus afgelopen nacht dacht ik slim te zijn voordat ik ging slapen. Voordat ik het

licht uitdeed, pakte ik een lepel en stopte die onder mijn kussen voor het geval ik weer over die soep zou dromen!”

“En wat gebeurde er?” vroeg de vriend.

“De droom kwam niet meer terug!” was het antwoord.

Fjodor moest weer lachen om het verhaal. Hoe typerend voor de Russen - ze hadden hun gevoel voor humor niet verloren. Vaak was het de enige manier om de druk van het dagelijks leven te verzachten. Nee, hij zou zich nooit verontschuldigen dat hij teveel voedsel voor zijn gezin meebracht! Hij zou zich nooit afhankelijk stellen van een vijandige en onbekwame regering om zijn kinderen te voeden. Hij was nu niet langer verbannen. Hij had werk en er was geld om brood te kopen. En hij kon elke ochtend gaan vissen. In de winter moest hij daarvoor weliswaar een gat in het ijs hakken en zichzelf beschermen tegen de snijdende wind. Maar in de lente en de zomer hoefde hij zich niet te haasten. Hij kon genieten van de natuur, de zonnestralen indrinken en nadenken. Vissen bood hem perspectief op het leven. Het was een vlucht uit de dagelijkse onderdrukking van het communisme, waar elk woord en elke daad zorgvuldig gewogen moesten worden. Men wist nooit zeker wie vriend en wie vijand was. Maar de vissen maalden daar niet om. Als je ze wormen gaf, beten ze zich keurig netjes aan je haakje vast!

Ha, daar was zijn riviertje. Fjodors gladgeschoren hoofd glom in het vroege ochtendlicht toen hij zijn visgerei in gereedheid bracht. Hij was een expert. De lijn danste toen hij zijn hengel uitwierp op de plek, waarvan hij wist dat daar de grotere vissen samenschoolden. Daarna liet hij zich op de enigszins modderige oever zakken en zette zich met zijn vrije arm schrap om eerst zijn stramme been in de goede zithouding te krijgen. Maar al snel kwam hij weer overeind om zijn eerste vangst op te halen. Afen toe ving hij een klein visje van een centimeter of tien. Als dat gebeurde maakte hij voorzichtig het haakje los en gooide de vis terug in het water. Laat ze nog maar even groeien; hij zou ze later wel vangen!

Fjodor was stomverbaasd, toen er plotseling een groep mannen achter hem verscheen. Meestal waren de enige andere vissers op dit uur van de dag een paar oudere dorpelingen, die hun stekje meer stroomopwaarts hadden. Hij keek over zijn schouder en zag dat er zo'n vijftig meter achter hem een wagen op de weg geparkeerd stond. Hij herkende de drie mannen als werknemers van een steen- en steenkoolfabriek, waarvan hij juridisch adviseur was. Rond de vierde man hing een air van gewichtigheid; met zwerige tred liep hij met de andere mannen op het poeltje af. Hij was duidelijk een partijleider; je kon ze er telkens zó tussen-uit halen. Waarschijnlijk was hij de nieuwe baas op de fabriek; Fjodor had gehoord dat er enkele dagen daarvoor één gearriveerd was. Een van de werknemers hielp de baas bij het uitvouwen van een groot net en de anderen droegen dat het water in. Fjodor schrok. “Dat mogen jullie niet doen!” schreeuwde hij tegen het groepje. De mannen met het net keken op, verbaasd dat iemand hun daden ter discussie stelde.

“U bent zeker nieuw hier”, zei Fjodor tegen de leider. “Dit is geen commercieel visgebied. Hier mogen alleen amateurs vissen. Netten zijn hier niet toegestaan.”

De beklagde liep rood aan. “Wie ben jij, dat je mij zegt waar ik wel en waar ik niet mag vissen?” snauwde hij.

“Ik ben een burger, die de wet kent. Netten zijn hier niet toegestaan. Dit is een kweekvijver. Er mag alleen met hengels gevist worden.” Klaarblijkelijk kende de baas de plaatselijke verordeningen niet of ze konden hem niet schelen. Fjodor kende dat soort; mensen, die aan de kant stonden van degenen die de wetten maakten en daarom vonden dat ze zich er niet aan hoefden te houden. Onder het communisme waren de wetten voor iedereen, behalve voor partijleden.

De man met het net was niet gewend dat iemand hem tarte. Hij staarde naar zijn aanklager en vroeg: “Wat is je naam?”

Dit werd gevaarlijk. “Zeg me de uwe”, antwoordde Fjodor.

“Onbeschaamd zwijn! Zeg me waar je werkt!”

“Ik werk voor verscheidene ondernemingen. Ik geef juridisch advies.”

“Een *jurist*!” Hij spuwde het woord met een vloek uit. “Dus jij denkt dat je alles weet.”

“Ik ken de verordeningen hier.”

“Weet je wie ik ben?” schreeuwde de baas.

“Maakt dat wat uit?” Fjodor gebaarde naar het water alsof hij een toneeluitvoering gaf. “De wet zegt niet dat bepaalde mensen hier met netten mogen vissen en anderen alleen met hengels. Netten zijn hier niet toegestaan. Dat geldt voor alle burgers van onze grote Sovjet-Unie.”

“Jij weet niets van wetten. Ik ben Mikhaïl Tsjikalín en ik ben de nieuwe algemeen-directeur van de steenfabriek van Droesjkovka. Jij bent maar een stomme boer!”

Hij kwam dichterbij de visser toe, alsof hij een aanval overwoog. Maar de visser schrok er niet van. Hij maakte geen aanstalten zich terug te trekken. De partijbonds deed er nog een schepje bovenop: “Denk jij dat onze grote leiders in Moskou zich iets gelegen laten liggen aan jouw stupide plaatselijke verordeningen? Denk je dat ze zich om jouw lieve kleine visjes bekommeren als ze ons grote moederland moeten verdedigen? Miezellige worm die je bent!”

Als de visser al bang was, dan was dat aan zijn gezicht en zijn houding niet te merken. Hij had vaker tegenover kleinzielige bureaucraten gestaan. Hij wist dat ze hem gevangen konden laten zetten, maar zijn geestkracht konden ze niet breken. Hij had al eerder in de gevangenis gezeten en had een vast zelfvertrouwen verkregen, dat geen angst toonde.

Misschien voelde de fabrieksbaas dat en wilde hij, omdat hij zelf in wezen een lafaard was, het niet op een fysieke confrontatie laten aankomen. Een ogenblik keken ze elkaar met woeste blikken aan. Toen glimlachte hij en probeerde een andere tactiek. “Ik merk dat ons land u zeer ter harte gaat”, zei hij op de toon van een verzoenende politicus. “Dus waarom maakt u zich zo druk over deze vissen? Ze zijn voor ons allemaal, kameraad.”

“Maar als we ze met netten vangen, blijft er niets over. Dit is een voorraadvijver. De jonge vis moet kunnen groeien zodat er voor ons grote land meer vis geproduceerd wordt.”

“Dit is maar één vijver. Er zit nog zoveel vis in onze grote rivieren. Waarom zouden de mensen van mijn fabriek niet mogen genieten van de vis die we hier hebben?”

“Waarom hebben we dan wetten? Waarom bepaalden onze wijze leiders dat hier geen netten toegestaan zijn? Het was de bedoeling dat alle mensen van ons dorp van de vis zouden kunnen genieten en niet alleen een paar bevoorrechten, die alle vis eruit slepen en niets overlaten voor de rest.”

“Stomme idioot, die je bent! De toon veranderde weer en de partijleider liep rood aan van kwaadheid. “Dit komt je duur te staan.” Hij knikte naar zijn helpers, die het net opvouwden, waarna ze aanstalten maakten om naar het dorp terug te keren.

“Gooi hem in het water”, beval hij de mannen.

Ze aarzelden, maar liepen toen op de visser af. Fjodor knipte zijn zakmes, dat hij gebruikte om vis schoon te maken, open en hield het voor zich.

Hij schreeuwde: “Als jullie me durven aanraken, snijd ik hiermee je buik open, net als bij de vissen!” De woede en verachting in zijn stem deed hen vermoeden dat hij wel zin had in een robbertje vechten. Maar de baas riep hen terug: “Laat maar! Er zijn betere manieren om met deze koelak af te rekenen. Kom mee.” De mannen liepen kwaad terug naar hun wagen en vertrokken.

De visser slaakte een zucht van verlichting, maar wist instinctief dat hij zou moeten boeten voor deze confrontatie. Met partijbazen viel niet te spotten. Dat wist hij wel, maar toch had hij niet anders kunnen handelen. Wat had de wet voor zin als ze genegeerd werd? En wat was een man waard als hij niet voor de waarheid opkwam? Hij wist wat goed was. Niemand - zelfs een partijleider niet - stond boven de wet.

Was die overtuiging nog een gevangenisstraf waard? Waarschijnlijk niet, maar om de een of andere reden kon Fjodor nooit terugkomen op iets waarvan hij wist dat het goed was. Hij deed een nieuwe worm aan het haakje, strekte zijn arm naar achteren en wierp de dobber in het midden van de vijver. Hij liet zijn visplezier door geen enkele partijslaaf bederven.

Oktober 1937

Vuistslagen hamerden op de deur. Het geluid verscheurde de stilte van de herfstnacht. Fjodor en Maria waren op slag wakker.

“Wat was dat?” vroeg Maria Wasylenko verschrikt aan haar man. Ze zat recht overeind en trilde van angst.

Fjodor wist wie de indringers waren. Hij dacht aan de waarschuwing, die een buurman hem die ochtend gaf: “Ze komen je halen vannacht. Je moet maken dat je wegkomt!”

Als iemand vluchtte, gebeurde het soms dat ze weggingen en niet meer terugkwamen. Maar hij was niet iemand om er vandoor te gaan. Hij had niets te verbergen. Hij hoefde zich nergens voor te schamen. En waar zou hij heen moeten als hij zou vluchten? Vroeg of laat zouden ze hem toch wel te pakken krijgen.

Fjodor stommelde naar de keuken, knipte het licht aan en vroeg: “Wie is daar?”

“Doe onmiddellijk open!” beval een stem.

“Ik doe de deur niet open, voordat u zegt wie u bent.”

Er volgde een luide knal. De deur vloog open en drie mannen stormden naar binnen. Ze stevenden op de boekenkast af en begonnen Fjodors bezittingen te doorzoeken.

“Wat willen jullie?” vroeg Fjodor.

Geen antwoord.

“Waar zijn jullie naar op zoek?”

Weer geen antwoord.

Zijn gezicht en zijn kale hoofd liepen rood aan van kwaadheid. “Zeg me wat jullie zoeken en ik zal het je geven! Jullie hoeven mijn huis niet ondersteboven te keren!”

Maar de indringers negeerden hem en bleven boeken, tijdschriften en papieren op de grond gooien.

“Ik ben een Sovjet-burger!” schreeuwde hij. “Jullie kunnen hier niet zomaar binnenvallen zonder een bevelschrift. Ik ken de wetten. Ik eis dat jullie je identificeren!”

“Fedja, alsjeblieft!” hilde Maria. Haar lange zwarte haar viel over haar nachtop. Ze wist hoe de mannen hem konden bezeren als hij weerstand bood.

Een van de mannen bladerde door een blad, dat informatie bevatte over de stand van zaken in de landen van Europa. Zulke publikaties waren voor de meeste burgers verboden.

“Wat is dit?” vroeg de man.

“Ik lees ze voor mijn werk. Ik moet op de hoogte blijven van de situatie van fabrieken als de onze in andere landen.” De indringer legde het blad op de keukentafel en hervatte zijn zoektocht.

Opnieuw vroeg Fjodor: “Waarom doen jullie dit? Wat zoeken jullie? Zeg het me, dan zal ik het geven.”

Zijn verzoeken werden genegeerd. Twee slaperige kinderen kwamen uit de slaapkamer. Ze kropen rillend van angst tegen hun moeder aan. Nu werden de laden en dozen omgekeerd. Op de vloer hoopte zich een grote stapel kleren, papieren, boeken en bladen op.

Een van de mannen bukte zich en raapte een notitieboekje op. Het was een dagboek van Fjodors oudste dochter, geschreven in het Duits.

“Geef dat aan mij”, schreeuwde Fjodor en deed een uitval naar het boekje.

De man schoof hem opzij en legde het op de tafel. Fjodors hart sloeg een slag over. Hij had de regel ingesteld dat er, als hij en zijn vrouw een oppas nodig hadden voor de kinderen, een van de vrouwen uit de Duitse nederzetting in de buurt kwam oppassen. Hij stond erop dat ze alleen Duits zouden praten, zodat zijn kinderen de taal konden leren. Het laatste jaar had hij zijn dochter aangemoedigd in het Duits in haar dagboek te schrijven, om te oefenen. Hij wist dat er spanningen waren tussen Duitsland en de Sovjet-Unie, maar er was toch zeker niets verkeerd aan het leren van een vreemde taal aan zijn kinderen? Maar toch was hij er zeker van dat de mannen dit tegen hem zouden gebruiken.

“Waar is jullie huiszoekingsbevel?” vroeg Fjodor. “Jullie kunnen niet zomaar binnenkomen zonder bevel. Ik ben een Sovjet-burger. Ik ken mijn rechten.” Er kwam geen antwoord. Een lade versplinterde toen hij ondersteboven en opzij gegooid werd.

Fjodor begon te schreeuwen. Hij gaf een van de mannen een duw.

“Laat me je identificatiebewijs zien!”

“Fedja!” smeekte zijn vrouw.

De baby begon te huilen. Maria ging naar de slaapkamer om de baby te halen en probeerde haar te kalmeren.

Toen ze terugkwam in de voorkamer, vroeg de elfjarige jongen: “Mama, wat doen die mannen? Waarom halen ze...”

“Sst! Stil!”

Fjodor liep naar een van de andere mannen. “Heb je een insigne? Laat me je insigne zien!”

Geen antwoord.

Uit pure frustratie wendde hij zich tot de derde man. “Waar ben je naar op zoek? Zeg het! Ik zal het je geven, dat beloof ik je!”

Een van de onderzoekers trok zijn pistool en richtte het op Fjodors gezicht. Zijn vijftienjarige dochter schoot op haar vader af om hem te beschermen. De schutter schoof het meisje opzij tegen de muur.

“Mond dicht en blijven staan!” blafte hij. Toen hield hij Fjodor onder schot, terwijl de andere twee mannen doorgingen met zoeken.

Ze legden diverse wetboeken en literaire werken opzij. Bovendien een verzameling kranteknipsels en ook enkele foto's. Die stopten ze in Fjodors krokodilleleren portefeuille.

Eindelijk sprak de leider: “Doe je jas aan! Je gaat met ons mee.” Op dat moment flitste zijn insigne tevoorschijn. NKVD (de geheime Sovjet-politie van 1934-1943, de latere KGB.)

Fjodor bewoog zich niet.

“Fedja, doe alsjeblieft wat ze zeggen!” smeekte Maria. De twee oudste kinderen huilden nu en trilden van angst.

Dat was het! Fjodor en Maria keken elkaar aan. Ze wisten het. Vroeg of laat zouden ze komen. De NKVD kwam altijd. Hij was al eens eerder gearresteerd. Hij was drie jaar verbannen geweest. En zelfs na zijn vrijlating was hij nooit echt vrij geweest. Ze hielden hem in de gaten. Ze waarschuwden hem. Ze zetten hem meer en meer onder druk. En nu dit ...

Praten had geen zin. De mannen hadden zich niet ordentelijk geïdentificeerd, maar wat kon hij ertegen doen? Tegen de NKVD kon hij niet op. Hij trok zijn nachthemd uit en deed zijn broek, overhemd en jas aan. Op zijn geschoren hoofd zette hij een bontmuts.

Hij kuste zijn zoon en zijn oudste dochter. Zonder een woord te zeggen kuste hij zijn vrouw. Toen boog hij zich voorover, pakte voorzichtig het kleine babyhandje van zijn dochtertje en kuste het. “Auf, nedovho, Emotsjka”, fluisterde hij. “Vaarwel. Tot spoedig ziens, mijn kleine dochter.”

Geschokt, maar met een trotse vastberadenheid, liet hij zich door de mannen door de voordeur de pikzwarte nacht inleiden. Na een paar stappen over het smalle paadje wierp hij een laatste blik achterom. Zijn vrouw stond in de deuropening met de baby tegen haar borst geklemd.

De mannen leidden Fjodor het pad af, een riviertje over, de wal op, naar een truck die verscholen aan de rand van het dorpje stond te wachten. Toen hoorde hij een bekend geluid - een tweetonig fluitje van zijn vrouw. Ze wilde weten waar hij was. Hij floot dezelfde twee tonen terug.

Toen werd het stil.